

Človeška in kozmična lepota*

VOJAN RUS

POVZETEK

Ogromno carstvo kozmičnih lepot ni vezano (Platon) samo na svetovno identičnost in nespremenljivost, ampak so lahko izrazite sestavine kozmične lepote nasprotno kozmične strukture: identičnost in konfliktnost, dinamičnost in stalnost, brezkončnost in končnost, nastajanje in zginevanje občost, posebnost in posamičnost. Človeška lepota ni absolutno ločena (kot meni Kant) od interesov, potreb in smotrov: res obstojijo čiste potrebe-interesi po lepoti, ki se z drugimi potrebami-interesi včasih objektivno izključujejo in včasih pogojujejo. Zaradi silovite transcendentne moči človeškega dela je v človeškem svetu izjemno ogromno predmetov (proizvodi vseh vrst), ki s svojo transcendentno lepoto presegajo lepoto naravnih predmetov. Znanstveno utemeljeno hipotezo o najvišji lepoti kozmosa gradimo iz vrhunskih pojavov lepote v človeškem svetu in znanem delu kozmosa. Humana in generična moralna dejanja so najvišja človeška lepota resnične umetnine pa vedno vsebujejo element take morale. Človeške lepote in grdote imajo intenzivni objektivni izvor v dejanski, empirični konkretni celoti človeka: grdote so intenzivni pojav človeškega samoodtujevanja, samouničevanja lastnega bistva. Težnje k lepem in k grdem se spontano pojavljajo v istem polju človeške zavesti (kot zamišljanje, fantazija, želje) in je zato odločitev med človeško lepim in grdim v veliki meri predmet človeškega svobodnega izbora. Najvišje posebne človeške lepote spodbujajo ali uresničujejo povezovalne delni in posamičnih lepot v kvalitetnejšo človeško celoto. Navidezne in lažne lepote so posebne vrste grdega in so glavne sestavine moraliziranja in potrošništva kot posebnih manipulacij v razviti urbani družbi 20.stoletja. Edino znano izrazito protislovno kalistično bitje kozmosa je človek, ki ima v svoje izjemnem svetu in ogromno transcendentnih in ogromno lažnih in navideznih lepot.

ABSTRACT

HUMAN AND COSMIC BEAUTY

The vast kingdom of cosmic beauty is not only tied (Plato) to world identity and immutability, but it can be an expressive element of the cosmic beauty of opposite cosmic structures: identity and conflict, dynamism and permanence, eternity and finality, origin and extinction, the universal, special and individual. Human beauty is not absolutely separated (as Kant believes) from interests, needs and purposes: it is

*Odlomek iz knjige Estetika in kalistika, ki bo izšla pri Filozofski fakulteti v Ljubljani

true that pure needs-interests exist in beauty, and together with other needs-interests may sometimes be objectively excluded and sometimes conditioned. Due to the impetuous transcendental power on the part of the human there are a great number of objects (products of all kinds) in man's world which, with their transcendental beauty, surpass the beauty of natural objects. The scientifically-based hypothesis of the highest form of beauty of the cosmos is built on the highest phenomenon of beauty in the human world and known part of the cosmos. Humane and generic moral acts are the highest forms of man's beauty, while true masterpieces always contain elements of this kind of moral. Human beauty and ugliness have an intensive objective origin in the real, empirical concrete whole of man; ugliness is an intensive phenomenon of human self-alienation, self-destruction and one's own essence. The tendency towards the beautiful and the ugly spontaneously appears in the same field of man's consciousness (as imagination, fantasy, wishes) and therefore the decision between human beauty and ugliness is, to a large extent, the subject of man's own free choice. The highest special human beauty encourages or realizes connections with partial individual beauty into a more qualitative whole. Seemingly false beauty is a particular type of ugliness and is the main element of the moralization and consumerism as special manipulation in the developed urban society of the 20th century. The only known expressive contradictory disrupting being in the cosmos is man who in his exceptional world has a great deal of transcendental and a great deal of false and seeming beauty.

1. LEPOTE KOZMOSA (BREZKONČNOSTI, SVETA)

Povezanost med nasprotnimi ontološko-kozmološki zakonitostmi in lepoto najdemo v različnih filozofskih in religioznih doživetjih lepote kozmosa (neskončnosti, vesolja).

O zvezi neskončnosti, forme in končnosti ter o zvezi konfliktnosti-enotnosti z lepoto sem že govoril v prejšnjih razpravah. Sedaj pa nekaj o vlogi, ki jo imajo v doživetjih lepote vesolja ontološke kategorije enotnost in različnost, dinamika in statika.

Platonova predstava o najvišji lepoti kot enotni in večni, ni brez kozmološkega temelja, saj sta tudi stalnost in identičnost med verjetnim najsplošnejšimi zakonitostmi vesoljne biti. Del grškega polisa je v tem trenutku svojega razvoja (lahko) začutil prav stalnost in identičnost kot najnujnejši in najlepši zakonitosti. Ko sta grški polis in njegova demokracija doživela vrh za časa Perikleja, je prišlo v času Platona v tej skupnosti do precejšnje negotovosti in možnost dekadence, ki so jo najavljali težki notranji grški boji med državicami. Ker pa tedanja Grčija ni imela pri roki nobene take integrativne moči kot je bila v evropskem srednjem veku cerkev in v času začetnega kapitalizma protestantizem ali absolutna monarhija, je precej razumljivo, da je platonizem izrazil potrebo po novi enotnosti s pogledom v kozmični element stalnosti in identičnosti. Objektivni pomen teh Platonovih idej ni bil, kot večkrat zgrešeno mislijo, povratek v predpolisno plemensko ureditev, ampak iskanje izhoda za prvo izrazito urbano družbo. V svoji oboževani identičnosti je hotel Platon zgraditi trdno enotno hierarhično družbo, v katero bi bili vsi poklici (profesije) nepremakljivo podrejeni. Tako je različnost vzdana pod identičnost. Ta rešitev sicer ni po mojem okusu, vendar ne zanikam možnosti, da

je tudi doživetje lepote kozmične identičnosti in statičnosti lahko utemeljeno v nekem konkretnem zgodovinskem odnosu med človeško in svetovno bitjo.

Odnosi teh dveh biti (in doživetja lepote ob njih) pa so lahko tudi drugačni. Judovska religija je bila močno poenotenje plemen. Bog je bil zanje strogo samo eden, vendar je ta enotnost močno različna od Platonove. Judovski Bog je tudi dinamična, ne samo statična moč, je ustvarjalec sveta, je plamen, ki gre pred svojim ljudstvom, svojo silovito moč gromovito oznanja pri sprejetju temeljnih moralno pravnih zapovedi in se tudi bori s svojim ljudstvom (motiv borilca z Bogom v predvojni katoliški poeziji). Taka zveza enotnosti, dinamike in boja je ustrezala ljudstvu, ki se je med raznimi močnimi tujimi kulturami in državami moralo prebijati k svojemu lastnemu liku.

Predstava o najvišji biti kozmosa in njeni lepoti je svojevrstna v aristotelovski in krščanski misli in doživetju.

Zdi se mi, da ni mogoče povsem izenačevati krščansko predstavo o lepoti najvišje, božanske in svetovne biti s Platonovo predstavo o božanski lepoti. Seveda sta ti dve predstavi vsebinsko podobni v stališču, da je Bog nadnaravno, nadizkusveno, samo v sebi utemeljeno absolutno bitje in da je božja lepota povezana s takim bitjem. Vendar se v teh dveh konceptih najvišjemu bitju pripisujejo nekatere različne lastnosti-kategorije, pa zato tudi predstava božanske lepote v teh dveh konceptih ni povezana z ontološkimi kategorijami na identičen način: v platonizmu je božja lepota povezana izključno s statiko, identičnostjo in ločitvijo najsplošnejšega in posamičnega, v krščanski misli pa je predstava o identičnosti božje biti povezana z različnostjo (tri božje osebe v istem božjem bitju), z zakonitim prepletanjem najsplošnejšega in posamičnega (božja bit se utelesi v posamičnem, izkusvenem, je realno prisotna, imanentna v spremenljivih pojavih) in z dinamiko (aristotelovska koncepcija najvišje biti-boga je bližje krščanski kot platonistični). To so zgodovinski dokazi, da se najsplošnejša božanska lepota ne veže v filozofskem pojmovanju nujno samo z identičnostjo, ampak z različnimi ontološko-kozmološkimi kategorijami in zakoni.

Glede povezave lepote z različnimi najsplošnejšimi zakoni in kategorijami bi navedel še en izrazit primer, ki na videz obrača na glavo nekatera moja prejšnja razmišljanja (vendar jih, upam, dejansko potrjuje).

V dosedanji analizi treh ontoloških elementov lepote sem večkrat omenjal razvojne vrhove posamičnih bitij in njihovo zvezo z lepoto. Zato se lahko pojavi vprašanje ali celo presenečenje, če zdaj omenim povezavo lepote s koncem razvojnega procesa, s kategorijo prenehanja, zginevanja, s smrtjo. Zginevanje in smrt sta lahko lepa ne samo v očeh kakšnega zdolgočasenega morbidneža, ampak tudi v normalnih človeških pogledih, ki niso daleč od presoj (ali pa jih celo izrekajo, sprejemajo, sodoživljajo) o lepoti umirajočega dne, o otožni lepoti umirajoče jesenske narave ali o lepi smrti kakšnega človeškega bitja. Prav tako niso lepi samo razvojni vrhovi, ampak so lahko lepi tudi nastanki, rojstva in vse razvojne faze (mladost, pozna zrelost itd.).

To pa zopet dokazuje, da je lepota lahko povezana s katerikoli zakonitim momentom najsplošnejše biti, če je to ontološko ali antropološko (nastanek ali izginutje, rojstvo ali vrh ali smrt) sestavni del možnega polnega razvoja posamičnega bitja ali vrste in če je ta sestavni moment v samem sebi dosegel neko polnost (dovršenost), ki je objektivno primerljiva - in zato objektivno lepa - z enakimi momenti drugih bitij iste vrste (rodu).

Vsa dosedanja izvajanja o ontološko-kozmoloških elementih lepote nam, upam, lahko vrnejo vero v globoke ontološko-razvojne izvore človeškega in kozmičnega carstva

lepote, v njegovo bogastvo in v njegovo nenehno obnavljanje. Ta dognanja nas lahko osvobodijo morečega občutka, ki nam ga vsiljujejo subjektivistične in objektivistične filozofije lepote, da je lepota v svetu in v našem življenju le siromašna in mrtva identičnost ali da je lepota nekakšna subjektivistična iluzija ali siromašen del subjekta (Kant) ali okamenel in nam nedosegljiv metafizični oblak (Platon).

Že sedaj lahko sklenemo: razčlenitev ontoloških elementov lepote je pokazala, da je kozmično carstvo lepote ogromno, da je zaradi razvojnosti sveta v stalnem gibanju, da ne obstaja povsem identična in okamenelostatična najsplošnejša kozmična lepota, ampak da resnično in objektivno utemeljeno carstvo kozmičnih lepote tvorijo splošne, posebne in posamične, celovite in delne lepote, da ga tvorijo nastajanja lepote in njihova zginevanja.

Kozmično carstvo lepote ni povsem identično s kozmično neskončnostjo. Niso vsa bitja z vsemi svojimi deli lepa, ampak so nekatera bitja s kakšnimi deli lepa in z drugimi ne; in druga bitja so s kakšnimi deli grda in z drugimi ne. Nekatera bitja so v kakšni svoji razvojni fazi pretežno lepa, v drugi fazi grda in mnoga v kakšni svoji fazi lepoto nevtralna-povprečna. Ontološke meje med lepoto, grdim in povprečnostjo so stalno gibljive, in vendar so povsem objektivno določene in zato človeku spoznavne kot objektivne osnove doživljanja lepega.

Najsplošnejše merilo ontoloških elementov lepote, grdega in povprečnosti: ali so posamična bitja (in vrste bitij) prišla v svojem celotnem razvoju ali v razvoju svojih delov v bližino lastne ali rodovne dovršenosti, ali s tem izpolnjujejo bistvena razvojna nesorazmerja drugih bitij - ali pa so posamična bitja (vrste bitij) s svojimi deli ostala daleč pod svojimi razvojnimi možnostmi, krenila proč od njih; ali uničujejo sama sebe ali druga bitja, pa so zato grda; ali so povprečna in nevtralna.

2. IZJEMNI ČLOVEŠKI SVET LEPOTE-GRDEGA IN KOZMIČNI SVET LEPOTE-GRDEGA

V tem podnaslovu implicirana trditev, da je človek glede lepote izjemno bitje v vsem znanem kozmosu, nikakor ne pomeni, da naj bi bil človek kar najlepše bitje v znanem kozmosu, nekakšen poceni idealizirani Apolon kozmosa, ampak pomeni čisto nekaj drugega.

Človek je (tudi) glede lepote najbolj nihajoče, najbolj v sebi negotovo in najbolj v sebi nasprotno bitje. Človek lahko najbolj niha med visokimi lepotnimi vrhovi in najglobljimi padci v grdo. Dokler bo človek človek, ne bo nikoli osvobojen te dramatike, lahko jo samo ublaži in kultivira.

Velika vznemirjenost, ki jo v boju lepote in grdega doživlja samo človek, ima tudi izrazito kozmično dimenzijo, vnaša to svojo vznemirjenost tudi v kozmos, zastruje objektivno ontološko- kozmično razpotje med lepoto in grdoto in njun spopad. Pri tem ni niti najmanj mišljeno, da bi človek kdaj postal vsemočni božanski ustvarjalec, ki bi svojemu notranjemu nihajočemu odnosu med lepoto in grdim lahko podredil kozmično neskončnost, ali pa bi to neskončnost in samega sebe spremenil v popolno Lepoto.

Človek je tudi glede lepote-grdega izjemno bitje kozmosa v analogiji z zelo majhno količino katalizatorske snovi, ki prestrukturira veliko kvantiteto drugačne snovi in odkrije v njej skrite potenciale (ali kot majhen cepič, ki prestrukturira veliko divje drevo, ali padec majhnega kamna, ki vzvalovi veliko mirno površino jezera).

Razčlenitev prvega in tretjega ontološkega elementa lepote je pokazala, da je carstvo naravne, izvenčloveške lepote ogromno in vsaj za človeka in podobna bitja neizmerno. Vendar se ta naravna lepota in njen odnos do naravne (izvenčloveške) grdote močno razlikujeta od ustreznih človeških struktur.

Naravna lepota je še najbolj podobna mirno spečemu bitju, kateremu ne more enakomernega diha vznemiriti in presekat nobena močna grdota. In tudi če kdaj to naravno lepo bitje izgine v naravnem plamenu ali smrti, se bo zagotovo iz podobnih pogojev rodila nova oblika podobne naravne lepote.

Oblike naravne lepote so bolj enostavne kot človeške, bolj uniformne in ponavljajoče se, kot so bolj stabilni in uniformni nosilci teh lepote: razvojni procesi naravnih bitij. Množični in stabilni lepoti naravnih bitij ne stoji nasproti enako močna možnost in nevarnost grdote kot pri človeku. Množični lepoti narave ni enako močna alternativa grdo, ampak množica neoblikovanih in preprostih elementov in sestavin in nedokončanih bitij; vsa ta bitja pa so prej lepoto neopredeljena kot grda. Isti mikrodenci, ki se združujejo na zemlji v take lepe pojave, kot so urejene strukture atomov, molekul in celic, rojijo v zvezdah stalnicah neurejeno kot v panju; toda tej neurejeni množici ni mogoče pripisati grdote, ampak prej nedoločenost, ki v sebi nosi možnost lepega ali neoblikovanosti.

V spokojni odnos naravne lepote in naravne lepote neizoblikovanosti vnaša človek vznemirljiva razpotja.

V človeku ne obstaja od njegove celote ločen poseben predal lepote-grdega, ampak je izjemni človeški spopad med njima ter odnos višjih in nižjih lepote samo del človeškega izjemno nihajočega in v sebi nasprotnega bistva/celote. Čeprav so plasti človeške lepote-grdega, nižjih in višjih lepote objektivno določene (podobno kot so objektivno določene plasti lepega v naravi), te človeške lepe-grde plasti niso posebni sloji poleg gospodarstva, znanosti, religije, vzgoje, umetnosti, sredstev informiranja in podobno, ampak se lepota in grdo lahko spopadeta v vseh teh področjih samo kot posebne dimenzije znotraj teh področij in celote človeka.

Zato je dramatični odnos med človeško lepoto in grdim, med višjimi in nižjimi lepotami povsem nerazumljiv brez vpogleda v njegov antropološki koren: globoka notranja nasprotja in izjemna nihanja človeškega bistva/celote. Odnos človeško lepo - človeško grdo je povsem nerazumljiv brez človeških izjemnih nasprotij in nihanj (ki sem jih podrobneje prikazal v svoji filozofski antropologiji, zlasti v njenem drugem poglavju¹): med najizrazitejšo človeško samogotovostjo in negotovostjo, med človeškim smislom in protismislom, med vrednoto in protivrednoto, med bogastvom človeške celote in fragmentarnosti njegovega bistva, med človeškimi možnostmi in uresničitvami, med njegovo določenostjo in odprtostjo, med progresom in regresom, med revolucijo in evolucijo, med kontinuiteto in diskontinuiteto človeštva, med njegovim samotokom in samsmerjanjem, med kaosom in organiziranostjo. Vsa ta in podobna bistvena človeška nasprotja so konstitutivna za človeško razpotje med lepoto in grdo, ki pa se ne razvrščata preprosto na eni ali drugi strani teh nasprotij (tako, da bi npr. v lepoto kar v celoti spadale človeška samogotovost, človeški smisel in vrednota, uresničitev, določenost, progres, revolucija, kontinuiteta, usmerjanje in organiziranost - v grdo pa kar v celoti njihova nasprotja, kot so človeška negotovost, fragmentarnost, človeške

1 Filozofska antropologija, Ljubljana, 1991, str. 87-177.

možnosti, odprtost, regres, evolucija, diskontinuiteta človeštva, njegov samotok in kaos). Razpوتا med človeško lepoto in grdim so res utemeljena v teh človeških izjemnih bistvenih nasprotjih, vendar kot posebna dimenzija, ki nikjer ne sovpa popolnoma s temi nasprotji. Samo nekaterim redkim temeljnim antropološkim nasprotjem - zlasti smisel : protismisel; vrednota : protivrednota; dobro : zlo - se razpote med lepoto in grdim približa, pa se vendar ne poistoveti z njimi.

Že sedaj pa lahko ugotovimo, da za veliko večino nasprotnih členov temeljnih človeških nasprotij in za njihov odnos do lepote veljajo podobne - samo še veliko bolj zaostrene in povsem specifično, izjemno oblikovane - razvojne zakonitosti, kot smo jih že ugotovili pri ontoloških elementih lepote. Lahko sta bližja ali lepoti ali grdoti ali lepoti nedoločnosti: in človeški progres in regres; in človeška možnost in uresničitev; in človeška celota in fragment; in revolucija in evolucija; in človeški samotok in usmerjanje; in kaos in organiziranost.

Ali bodo ti nasprotni poli človeškega biva bližji lepoti ali grdoti, ali bodo lepотно nevtralni, odvisi od njihovega konkretnega mesta v konkretni optimalni celoti posameznika ali skupine in od konkretnega razvoja glede na to optimalno celoto.

S tem pa smo v dveh pogledih prišli do podobnih konkretno-dialektičnih sklepov glede odnosa med nasprotnimi in temeljnimi človeškimi poli in človeško lepoto in grdoto.

Prvič. Čeprav sta lepota in grdo pri človeku veliko bolj intenzivna kot pri drugih, naravnih bitjih, je njun odnos do temeljne človeške bivanjske in razvojne dialektike enak kot do izvenčloveške kozmološko-ontološke dialektike.

Niti lepota niti grdo se ne vežeta izključno na en ali izključno na nasprotni temeljni člen izjemne, samosvoje človeške dialektike. Lepota in grdo sta v konkretnem človeškem bitju in v njegovem razvoju lahko včasih bolj povezana npr. z razvojnim vrhom človeške konkretne celote in včasih z razvojnim vrhom nekega človeškega fragmenta (kot je npr. umetnina). Vendar konkretni temeljni človeški moment, ki je trenutno lepoti ali grdemu bližji, vedno eksistira v medsebojnem delovanju več takih momentov in ni nikoli povsem izoliran.

Drugič. Človeški momenti, s katerimi je v konkretnem človeškem bitju/razvoju bolj povezana grdota ali lepota, se nikoli ne pojavljajo v "čisti" splošni človeški obliki/vsebini, ampak vedno v individualni obliki/vsebini. Tudi kadar se posamezniku dozdeva, da kot lep doživlja prav in samo nek splošen človeški moment - npr. ali človeški progres ali človeško tradicijo - je to samo delno res: to doživetje lepote neke človeške splošnosti/posebnosti vedno sloni tudi na vsaj nekaj konkretnih doživetij konkretnih oblik te splošnosti/posebnosti.

Človeško lepoto in grdo radikalno ločita od izvenčloveške (naravne) lepote in grdote (naravne grdote so samo sorazmerno redke izrazite razvojne deviacije, kolapsi) naslednji ločnici:

lepota in grdo sta pri človeku veliko bolj intenzivni, negotovi, dinamični in ostro nasprotni kot pri vseh znanih bitjih kozmosa;

glavni izvor človeškega lepотно-grdega razpota je (pri človeku) povsem izjemen in različen od drugih bitij in vnaša v človeški lepотно svet bistveno drugačno strukturo in dinamiko, kot je ves znani kozmični svet lepote.

Ta (v vsem znanem kozmosu) izjemni izvor človeške lepote-grdega je izjemna (delna) lastnost človeka; človeško delo kot ustvarjanje in njegova struktura.

Človek je izjemno bitje lepote ne samo z izjemno vlogo v ustvarjanju svoje lastne lepote, ampak tudi v ustvarjanju kozmične lepote, lepote verjetno neskončne biti. Preverljivi izvor te izredne vloge človeka je človekova delovno-ustvarjalna sposobnost.

Ta vloga človeka ni v tem, da bi se poljubno igral s kozmično lepoto ali da bi ona izvirala samo iz njegovega subjekta, ampak v tem, da človek iz delcev kozmosa izvabi in sintetizira izredne lepote, ki so že skrite v sami naravi, a jih sama ne more roditi. To so mnogi objektivni lepotni naravni potenciali, ki bi bivali kot možnosti, tudi če se človek nikoli ne bi pojavil v kozmični neskončnosti, saj se le en del njih uresniči po naravni poti. Toda mnogi skriti naravni lepotni potenciali ne bi nikoli postali niti naravna niti človeška lepota, če ne bi bilo človeške ustvarjalne moči, zlasti če ne bi bilo sposobnosti človeške zamisli in fantazije, da povežeta naravne lepote (in druge) potenciale tako, kot jih sama narava ne bi nikoli mogla povezati.

Bogastvo naravnih lepote, ki jih izvabi iz narave samo in izključno človeško delo, je veliko in očitno: človeško zamišljajsko delo izvablja iz naravnih kovin, lesa, vlaken itd. ki so sintetizirani v glasbene instrumente, ogromno bogastvo zvokov, ki so bili potencialno že v teh naravnih materialih, vendar ne bi prišli nikoli na dan brez različnih vrst človeškega ustvarjanja in njihovih kombinacij; neštene kombinacije barv v slikarstvu, v barvanju človeških oblačil in drugih porabnih predmetov se ne bi nikoli pojavile v naravnem samotoku, vendar imajo vse te barvne kombinacije svoje substance v naravnih materialih; to velja tudi za razne vrste kamenin, kovin in lesnin, katerih lepote zasijejo šele po obdelavi in kombinacijah v arhitekturi, kiparstvu in raznih obrteh/industrijah; brez človeškega zamišljanja in brušenja ne bi nikoli zažarele naravne lepote, skrite v notranji strukturi neobdelanih dragocenih kamnov in njihove potencialne zmožnosti, da na zelo različne načine lomijo svetlobo.

Naj poudarim: te naravne lepote, skrite v naravi in odkrite šele z delom, še niso človeška umetnost, ampak (pogosto) le sredstvo umetnosti in umetnine. Vendar že dosedanja izvajanja pokažejo nezamenljivo vlogo antropologije-prakseologije, da vzorno odkrije posebne povezave človeške in naravne lepote ter umetnosti, da poveže teorijo lepote in teorijo umetnosti.

Vse različne naravne, kozmične, človeške in umetniške lepote najbolj temeljno povezujejo zamišljanje, fantazija in delo. Seveda pa je treba upoštevati, da se zelo razlikujejo oblike (in s skupno strukturo povezujejo) tistih zamisli in delovnih aktov, ki ustvarjajo lepo violino, od zamisli in aktov, ki ustvarjajo za to violino lepo kompozicijo ali lepo umetniško reprodukcijo te kompozicije. V zaporedju teh lepote aktov pa je cela vrsta transcendenc lepote in raznih lepote. Celo povezano vrsto različnih človeških lepote in njihovih produkcijskih aktov omogoča prav samotranscendenc človeškega dela, ki je možna samo zato, ker imajo kvalitetno različna dela in zamisli isto temeljno strukturo, ki omogoča transcendenčne prehode. Že lepe, kvalitetne deščice, iz katerih je sestavljena violina in ki sta jih izluščila iz grobega debla posebna zamisel in posebno delo, so bistveno višje od tega debla. Zamišljajsko-delovno povezovanje teh deščic v zvočni instrument je še višja lepota kvaliteta. Povsem novi, višji kvaliteti (glede na dosedanje) pa sta komponiranje in izvajanje kompozicije, v katerega je ta lepi instrument vključen. Očitno si tu slede vertikalne transcendence: od nižjih k višjim lepote.

Zamisel izdelave violine seveda ni isto kot zamisel konkretne kompozicije in njene konkretne reprodukcije. Vendar mora izdelovalec instrumenta ob njegovi izdelavi zamišljati tudi osnovne zahteve izvajanja in (s tem) komponiranja. Zveza med temi tremi različnimi zamislimi je očitna in jo omogoča skupna struktura zamišljanja.

3. ČLOVEŠKA LEPOTA IN CELOTA ČLOVEŠKIH POTREB-INTERESOV TER DELA

Odnose različnih človeških lepot in njihov medsebojni odnos z umetnostjo lahko vzročno razloži le filozofska antropologija, ki se v pristopu k teorijama umetnosti in lepote zaveda posebne večplastnosti človeške biti in ki to večplastnost vzročno dojame iz strukture človeškega dela, iz njegovih temeljnih sestavin, kot so potreba, zamisel, delovna akcija, predmet dela, produkt, zadovoljitev potrebe in druge.

Kantovo pojmovanje interesa in smotrnosti je veliko pretanko in prenostransko, da bi lahko dojel njuno vlogo v človeški lepoti in umetnosti.

Pri Kantu je zlasti povsem odsotna analiza zelo različnih vrst človeških potreb, ki emanirajo kvalitetno različne interese in kvalitetno različne smotre ter kvalitetno različne povezave potreb-interesov-smotrov in iz tega izhajajoče zelo različne lepote. Zelo različne človeške potrebe in "njihove" lepote nikakor niso med seboj tako ostro ločene in tako absolutno sprte, kot bi to lahko sugerirala Kantova antropološko neutemeljena ostra delitev interesa, ugodja in emocije na eni strani, in doživetja lepote na drugi strani.

Vse dosedanje filozofije umetnosti in lepote (ne samo Kantova) so imele dve veliki izhodiščni praznini, ki ju lahko izpolni samo celovita, sistematična in dialektična filozofska antropologija: preučevanje zamišljanja in potreb. Ker smo se zamišljanja v tej zvezi že dotikali (in se ga bomo še), se sedaj kratko zadržim samo pri potrebah.

Samo s temeljitim antropološkim preučevanjem različnih vrst potreb - bioloških, ekonomskih in duhovnih potreb, zavestnih in nezavednih potreb, navideznih in dejanskih potreb, potreb po dajanju in sprejemanju - ki tvorijo celoto človeka, je možno razložiti zelo različne vrste lepote. Samo z raziskavo zelo različnih potreb, motivov, vrednot, želja in interesov, ki stoje za različnimi lepotami, je možno razjasniti različna človeška protislovja med lepoto in grdim in zelo samosvoje, posebno mesto umetnosti/umetnine v človeški večplastni, notranje nasprotni in nihajoči celoti.

Predhodno filozofsko antropološko preučevanje (opravljeno in prikazano v mojih dveh etikah) različnih vrst potreb, ki jih številne dosedanje filozofije niso smatrale za dostojni predmet filozofije (ampak za nekaj nižjega), je bilo pogoj, da sem lahko že prej pokazal: v življenju velike večine človeštva so bili biološki in ekonomski interesi (ki jih Kant kot "ugodja in stremjenja spričo eksistenc" izžene iz raja lepote) res različni od čistih interesov (potreb, želja) po lepoti, vendar se ti biološki, ekonomski in lepotni interesi niso samo absolutno izključevali (kot meni Kant in za njim cela Rimska cesta njegovih slepih posnemovalcev), ampak so se velikokrat med seboj pogojevali, spodbujali in dopolnjevali in šele skupaj tvorili konkretno celoto človeka posameznika in skupine.

Zlasti se je to dogajalo množično v patriarhalnem (stalnem) poljedelstvu in obrti. Številne kmečke žene in dekleta, ki so gojile povrtnino (biološki in morda kasneje tudi ekonomsko-trgovski interes), so z enakimi zamišljajsko-delovnimi operacijami gojile na istem vrtu razne vrste rož (lahko čisti lepotni interes). Ustvarjalno-delovna moč, ki je proizvajala za biološke in za lepote potrebe, je bila v teh množičnih primerih dobesedno ena in ista. V obeh primerih je prihajalo do vertikalne transcendence narave (saj po naravni poti ne bi nastale niti povrtnine niti rože; obakrat gre za kulturne, torej nadnaravne proizvode). Pri obeh vrstah proizvodov gre očitno tudi za neposredno

medsebojno pogojenost: samo če človek celotno eksistira, lahko proizvaja in doživlja lepoto. Vendar so rože znotraj enotnega človeškega življenjskega in delovnega procesa lepoto bistveno višje kot druge kulturne rastline in jih lepoto vertikalno transcendirajo, saj so vrtno rože ljudje dolgo gojili samo iz čistega interesa po lepoti in ne iz interesa biološko- ekonomske eksistence.

Ko proizvaja človeško bitje čisto lepoto, se jasno zaveda, da ne dela več samo za svoje telesne potrebe, ampak da proizvaja nekaj bistveno različnega in višjega. Zaveda se (čeprav ne uporablja teh pojmov), da se v njegovi čisti lepotni proizvodnji uteleša njegova prečiščena samozavedna ustvarjalna sposobnost in njegovo čisto veselje ob tej sposobnosti. Človekov interes po lepoti samo njega dviguje nad najbolj razvite živali in vsa druga znana bitja. Vrtne rože, ki so že bile višja vertikalna transcendenca nižjih vertikalnih transcendenc (drugih kulturnih rastlin, ki pa so že transcendirale naravne rastline), so s svojo čisto "brezinteresno" lepoto le deli novih še višjih transcendenc takrat, ko žena ali dekle podari rožo ljubljenemu partnerju ali ko z njo krasi religiozno svetišče.

Daritev rože partnerju je lahko nova višja antropološka kvaliteta, je lahko akt proizvodnje višje človeške skupnosti, saj se lahko s tem aktom izrazi in okrepi tisto čustvo ljubezenske naklonjenosti, ki bistveno nadgrajuje (ne pa tlači ali odstranjuje) nujni naravni spolni odnos, ker vsebuje iznad spolne privlačnosti tudi čustvo človeškega spoštovanja, človeškega prijateljstva in zaupanja.

Akt krasitve svetišča pa je lahko (ni neizbežno) posledica kvalitetno drugačne potrebe, kot so bile vse doslej naštet: je lahko kvalitetno nova in še višja transcendenca in kvalitetno nova lepota, saj je lahko izraz potrebe, da se ljubezen do najbližjih poveže skladno z drugimi, širšimi družbenimi skupinami (vas, ljudstvo) in uskladi s silami kozmosa, narave, brez končnosti.

Ker so se take različne potrebe, različne transcendence in take različne lepote v dosednji zgodovini povezoval v številnih posameznikih, je zgodovinsko-antropološko neizpodbitno dokazana zveza med celoto človeka, njenimi različnimi potrebami, transcendencami in lepotami.

S tem pa seveda tudi neizpodbitno ovržemo vse absolutne ločitve med potrebami, interesi, ugodji, predmeti itd. na eni strani in lepotami na drugi strani. Res lahko pride do ostrih spopadov in prepadov med tema dvema stranema in samo v tem je zrno resnice v Kantovem ločevanju lepote in interesa. Lahko pa pride tudi do ostrih, uničujočih protislovij med različnimi človeškimi lepotami ter med človeškimi lepotami in grdim; lahko slede iz teh protislovij samo človeku lastne lepote krize in zlomi.

Vendar vsa ta lepota nasprotja niso absolutna človeška usoda, ampak so le delne in konkretne dimenzije izjemne človeške razvojnosti. V razvoju posameznika ali skupine pa so prav tako možne tudi komplementarnosti med različnimi potrebami, interesi, ugodji in lepotami.

Obe dimenziji - komplementarnost med različnimi lepotami in spopade na področju človeške lepote in grdega - bomo kasneje analizirali tudi v zvezi z razvojem človeštva v XX. stoletju, saj sta se obe dimenziji prav v našem stoletju najbolj izrazili.

Ker v tem oddelku tudi zaključujemo razmišljanja o odnosih med antropološkimi in ontološkimi elementi lepote, lahko tudi rezimiramo tisti njihov odnos, ki se je razkril v dosednji analizi.

Le-ta je potrdila, da se v vsej lepoti človeškega sveta in v vseh njegovih posamičnih lepotah nujno in vedno prepletajo antropološki in ontološki elementi lepote, s tem da so antropološki elementi nadrejeni in določujoči, ontološki pa podrejeni. Antropološki elementi lepote vsebujejo namreč isto splošno strukturo kot ontološki elementi, saj so tudi antropološki elementi razvojni vrhovi posamičnega človeškega pojava ali vrste človeških pojavov, ali pa so izpolnitve človeških nesorazmerij: očitno je vsak lep človeški produkt vrh delovnega procesa in (možna) izpolnitev tistega tipičnega človeškega nesorazmerja, ki ga imenujemo človeška potreba.

Seveda pa bistveno določa in odloča, da je ta človeški lepotni vrh - lep proizvod (umetnina, lepo moralno ali vzgojno dejanje) - prav tak, kot je, in ne drugačen, tisti dejavnik, ki je izjemen v vsem znanem kozmosu: človeško ustvarjalno delo.

Čeprav torej človek sam prvenstveno določa svoje izrazite, nadnaravne človeške lepote, so v teh lepotah vedno implicirane tiste najsplošnejše ontološko-kozmološke strukture - npr. razvojni vrhovi - ki povezujejo ves kozmos, pa tudi človeka in kozmos, in ki omogočajo, da naravne-kozmične lepote vstopajo v svet človeških lepot (lep kamen ali les v lep kip).

V naslednjem bom fragmentarno razčlenil delo kot izjemni izvor izjemnega človeškega lepotnega sveta (čeprav je delo tudi glavni možni izvor človeške intenzivne grdote - o tem kasneje). Najprej bom analiziral delo kot izvor človeške lepote, ker se lahko šele iz njenih svetlih vrhov objektivno dojame vsa možna temna globina padca človeške grdote (ki tudi izvira iz dela).

Prvi izvor izjemne človeške lepote je v človeški sposobnosti, da ustvarja, da zavestno proizvaja vse nove in nove proizvode, ki imajo vse višje kvalitete, ki so primerljive, očitne in preverljive in ki jih samo človeški proizvajalci doživljajo kot take. Prav v tem izrazitem človeškem dogajanju (ki ga žival ne pozna, saj monotono uporablja vedno iste predmete) se verjetno začne v davni zgodovini izrazito in množično doživljanje človeške lepote, ki temelji v tem: proizvajalec jasno doživi kvaliteto svojega proizvoda in kvaliteto svoje proizvodnje neodvisno od drugih interesov, ki jih ima ob tem proizvodu (kot so: zadovoljitev lastne materialne potrebe in potrebe svoje družine; užitek in korist, ki jo bodo imeli od biološke konzumacije; možnost zamenjave ali prodaje proizvoda).

Ker so bile množice materialnih proizvodov uresničene v očitni in otipljivi čutni obliki, je bilo množici proizvajalcev in sorodnikov očitno, katera njiva je lepše zorana, kateri vrt je lepše gojen, katera obleka ali voz je lepše izdelan, v katerem oknu so lepše rože. Pojem "lep" in "lepši" je še danes (kot je bil tisočletja v preteklosti) v množici ljudi pravilno in utemeljeno uporabljan za označitev tiste uspešne, lepe sinteze oblike in materije, ki jo je ustvaril proizvajalec. Ustvarjeni izdelek je prav tista kvaliteta, je tisti razvojni vrh procesa proizvodnje, ki sem ga označil kot začetek čisto človeške, neživalske in nadnaravne lepote. Ko ljudje govorijo o nekem proizvodu kot lepem, ga prav v tem smislu nedvosmiselno označujejo in s tem njegovo "lepoto" ločujejo od "koristnosti" ali "užitnosti" ali "prijetnosti" ali "tržne vrednosti" tega istega proizvoda ali od naravnega predmeta.

Ta doživljaj človeške lepote je močan in množičen izvor človeške lepote ne samo zaradi očitne primerljivosti množice različnih kvalitet pri istovrstnih proizvodih, ampak še iz drugih bistvenih razlogov. Ker množica ljudi v začetku človeške zgodovine proizvaja prav na tistih področjih, kjer je največje pomanjkanje življenjskih potrebščin, je že zato interes proizvajalca za uspešnost proizvodnje zelo močan in zelo zavesten. Zato je duh proizvajalca, ki tvegano vlaga svoje moči v materialno proizvodnjo

(ta pomeni biti ali ne biti za družino in njega), živo prebujen in vznemirljiv predvsem zaradi skrbi, ali bo materialni proizvod koristen, uporaben za biološko existenco njegovih ljudi.

Toda doživetje lepote ob gotovem proizvodu ni preprost podaljšek te skrbi za uporabnost-eksistenco. Doživetje lepote materialnega proizvoda samo raste na humusu te eksistenčne skrbi in je tudi zaradi nje zelo intenzivno. Vendar je to doživetje lepote nekaj bistveno novega in drugačnega od eksistenčne skrbi, je temeljit obrat k neekonomski strani ekonomskega predmeta. Proizvajalec, ki se veseli oblike svojega dovršenega materialnega proizvoda kot kvalitetnega in lepega, ker mu je uspelo uspešno oblikovanje, ker je uspešno zil formo in vsebino-materijo, ima kot predmet doživljanja lepote prav svoje opravljeno delo, prav svoje oblikovanje, svojo uspešnost kot ustvarjalca in ne ekonomsko vrednost in koristnost tega proizvoda.

Od tod je prehod v umetnost zelo preprost, lahek. Ko se proizvajalec zave, da je imel posebno lepo doživetje ob samem aktu in uresničeni lepi obliki, da je doživel čisto veselje ob svoji uspešni ustvarjalnosti kot uspešen "mojster", zelo lahko preide v poskus, da proizvaja samo zaradi svojega čistega interesa po lepem doživetju, po čistem doživetju lepega. Tedaj bo ob koncu žetve ali lova v plesu ali pesmi ponovil na lep, izbran način samo to doživetje svoje prejšnje lepe ali vsaj vznemirljive aktivnosti in oblike, bo ob zimskih večerih pripovedoval pravljice ali rezljal les; da ponovi to doživetje lepega kot takega, ki je različno od ekonomskih interesov, pa vendar povezano z njimi. To pa seveda ostro nasprotuje Kantovemu ostremu ločevanju lepote in vseh interesov.

Če se vrnem k doživljanju lepote ob lastnem dovršenem proizvodu, ki je najtesneje povezano tudi z doživetjem svoje lastne veljave in uveljavljanja lastne osebnosti, zlahka sledimo, kako se je ta specifična človeška lepota iz tega tisočletnega množičnega izvora uveljavljala vse širše v družbi. Proizvajalec lepih, kvalitetnih proizvodov je imel utemeljen ugled v družbi prav zaradi te kvalitete-lepote (četudi bo veljal kot le podpovprečen ali povprečen trgovec s temi svojimi proizvodi).

To so najnižje, najbolj elementarne in najbolj množične oblike človeške, kulturne in nadnaravne lepote. Prav zaradi njihove očitnosti (uresničene so v množični materialni obliki), preverljivosti in njihove častitljive večtisočletne tradicije so (že) lepi materialni proizvodi (ne samo oni) važen izvir za preučevanje posebnega, izjemnega človeškega sveta lepote, ki je del svetovne lepote, obenem pa se od nje bistveno razlikuje.

Že kot materialni proizvajalec, je človek edino znano bitje v kozmosu, ki zavestno ustvarja lepoto in ki zavestno lahko v proizvodih ustvarja več ali manj lepote ali nič lepote. Ena in ista obleka (ista glede svoje biološke funkcije, da zadržuje toploto in ščiti od mraza) je lahko ali zelo lepa ali manj lepa ali prav nič lepa ali celo oblikovno grda - pa ob vseh teh lepotnih razlikah opravlja svojo koristno biološko ali trgovsko vlogo.

Ker človek že deset tisoč let zelo množično in v velikih diapazonih prav v svojih materialnih proizvodih ustvarja velike lepote različne zavestno, z lastno odločitvijo, interesom, zamisljivo in delom in ker so ti proizvodi v središču njegove pozornosti - prav zato je človek edino znano bitje kozmosa, ki intenzivno spoznava in še bolj intenzivno čustveno doživlja lepoto in zato je samo njemu lepota pomembno življenjsko vprašanje. Ker se že ob množici svojih materialnih proizvodov (ne samo ob njih) človek pojavlja kot intenzivni in stalni vpraševalec o lepoti, kot iskalec lepote in kot ustvarjalec lepote, ker tu ne gre za monopol neke ozke družbene elite nad lepoto, ampak za lepотно zmožnost ogromne večine odraslih ljudi, je že najbolj elementarna plast izrazite človeške lepote bogat izvir za znanstveno razčlenjevanje teoretičnih estetsko-kalističnih

problemov (obenem pa je tu očitno, da je tudi lepota splošno človeška, izrazita antropološka dimenzija).

Vsak strokovnjak za zgodovino filozofije, estetike in kalistike pa bo zlahka ugotovil, da tak dialektično antropološki metodološki pristop k razjasnjevanju lepote lahko prispeva kakšne teoretične novosti. Upam, da bom takoj uspel nakazati, da ta pristop ne vodi k nekakšni pritlehni "materializaciji" lepote, ampak da odpre nove vpoglede tudi v transcendenčnost in metafizičnost lepote, ki ju doživlja samo človek.

Že v veselju, ki so ga doživljali mnogi proizvajalci, ko jim je uspelo izdelati lep proizvod, je skrita kal tistega utemeljenega pojmovanja, da lepota ni vezana samo na nižje vrste materialnih predmetov, ampak da je lepota v človeškem svetu in v kozmosu nekaj vzvišenega, nekaj višjega, kar lahko presega običajno naravno predmetnost, kar je "onstran", kar je "onstranska zarja".

Že nepismenemu proizvajalcu je (lahko) prezentno, da je v svojem lepem izdelku ustvaril lepoto, ki je ni nikjer v naravi in ki po naravni poti ne bi nikoli nastala - lepoto, ki je nastala najprej v njegovi "zavesti", v njegovi fantaziji in zamisli in ki je bila uresničena samo z njegovim delom; pri nastanku te nove lepote je porabljeni delovni material (npr. les, granit) igral zelo pasivno vlogo, četudi je že sam imel naravno lepoto. Nova lepota v človeškem izdelku je torej izrazita transcendenca narave, je izrazita metafizika, je izrazito lepотно prekoračevanje narave, saj je nastala iz človeške moči (zamišljanje in fantazija), ki je izrazito metafizično- transcendenčna v tem smislu, da formira lepe predmete, ki nikoli ne bi nastali po naravni poti. Narava je kot materija vedno prisotna v človeških lepih izdelkih, vendar narava ni njihov odločilni, glavni vzrok in izvor njihove lepote, ampak sta izvor samo zamisel in fantazija, ki sta ustvarili novo kvaliteto lepote (proizvoda).

Ob tem sta potrebni dve precizaciji. Prva: metafizičnost in transcendenčnost človeške lepote nista niti najmanj omejeni samo na materialno-biološko proizvodnjo; njune višje in drugačne oblike bom omenil kasneje. Druga: velika večina proizvajalcev lepote svojih izdelkov seveda ne doživlja in ne spoznava prav s tistimi filozofskimi izrazi, s katerimi sem zgoraj izrazil to prvo in elementarno plast izjemne, metafizične človeške lepote v materialno-bioloških proizvodih. V veliki zgodovinski množici teh proizvajalcev je bila velika množica raznih lepotnih doživetij, prav vsem pa je bila skupna izrazita, globoka (ne absolutna) razlika njihovih človeških doživetij lepote od živalskega odnosa do lepote. Tudi če imajo npr. visoko razvite živali kakšne drobce doživetij, ki so podobni človeškim doživetjem lepote, so ta živalska doživetja vezana strogo in samo na določene in zelo redke naravno dane predmete, katerih lepota se živalim nudi v točno omejenem nepremakljivem obsegu, vedno z isto gotovostjo in v istem ritmu. Zato živalim lepota ne more biti noben tak "problem" kot je človeku, one ne morejo biti nemirni iskalci zelo različnega možnega lepotnega fonda in različnih ravni lepote in grdot. Pojavi, ob katerih živali verjetno doživljajo nekaj podobnega kot je človeško doživetje lepega - npr. zapažanje čutnih znakov spolnega žarenja partnerjev - so pri živalih konstantni naravni pojavi, ki se živali nudijo v naravnem nespremenljivem ritmu. Zato si žival tudi objektivno ne more "zastaviti" človeškega vprašanja in stremljenja k večji ali manjši lepoti, saj ima žival samo točno določen stalen košček lepote (to velja tudi za živalske izdelke - kot so gnezda, satje, pajčevine - ki so konstantni, redki in ki so nastali po instinktivni poti, pa že zato ne more biti živalskega množstva lepote in velikih nihanj med proizvedenimi lepotami/grdim).

Povsem gotovo pa je, da je dejanski odnos do lepote povsem drugačen (kot pri živalih) v množici materialnih proizvajalcev. Ti se zavedajo, da oni sami lahko ustvarjajo nove lepote, da je od njihovega mišljenja in delovanja odvisna ogromna količina človeških lepote, ki niso naravne lepote in ki v naravnem samotoku nikoli ne nastajajo, da je od njih odvisno, ali bodo lepote izdelkov večje ali manjše, kako bodo lepote varirale in kakšne posledice bodo imele (za njihov družbeni ugled, ekonomski položaj). Zato je lepota samo pri človeku izrazita vprašljivost in izrazit izziv za ves človeški genus, zato se človeška lepota izrazito razlikuje od naravne in živalske lepote. Človek pa tudi med vsemi znanimi bitji najbolj izrazito doživlja naravne lepote (in se jih zaveda kot naravne). Vendar te lepote človek doživlja skoraj izključno na človeški način, kar pomeni, da naravne lepote doživlja drugače in sigurno v veliko večjem obsegu in intenzivneje kot žival, četudi ima nekatere sprejemnike za doživetje lepote (čute) slabše razvite kot žival. Ker je človek v svojem izrazitem, izjemnem proizvodnem svetu doživel toliko različnih lepote in spoznanj, ker je šele in samo ta njegov svet vzbudil človeško močno željo in stremljenje k lepota, se je iz tega antropološkega izvora rodila močna želja, stremljenje in sposobnost doživeti čimveč naravnih in kozmičnih lepote; zato človek intenzivno išče naravne in kozmične lepote.

Že dosedanja antropološka razčlenitev človeške lepote pa omogoča, da temeljito drugače dojamemo zvezo med lepoto na eni ter interesom, formo in vsebino na drugi strani, kot večina dosedanje filozofije (vključno s Kantom).

Bolzano in Alma Sodnik utemeljeno kritizirata Kantovo zgrešeno, nezadostno definicijo pojma "interesa" (zanimanja), češ da ljudje pod izrazom "interes", "zanimanje" ne razumejo Kantovega "ugodja in stremjenja spričo eksistenc".³

Implicitno ta dva avtorja prihajata do sklepa, ki ga izrekam eksplicitno: Kantove ločitve forme in vsebine, pojavov za nas in pojavov na sebi, eksistenc in predstav itd. so izhodiščni miselni zidovi, ki posledično onemogočajo celovit pogled na človeka, lepote in umetnine.

Pojem "interesa" in njegov odnos do lepote je možno opredeliti samo antropološko, s pogledom na celoto človeka, v kateri je ogromen razpon zelo različnih interesov, ker je človek izjemno bitje tudi zaradi ogromnega razpona različnih temeljev interesov - to pa so različne vrste potreb. Vsi človeški interesi so namreč utemeljeni v zelo različnih usmerjenostih zelo različnih potreb k tistim smotrom, ki te različne potrebe zadovoljujejo (ali so potrebe in smotri gospodarski, duhovni, religiozni ali lepote ali umetniški itd.).

Zaradi svojih izhodiščnih zidov Kant neverjetno zoži bogastvo različnih interesov in interes zapre v zelo ozko kletko svoje konstrukcije. Kant zato ne more videti, da obstajajo zelo svojski in zelo čisti interesi za lepoto, ki se jasno ločijo od gospodarskih, političnih, moralnih, spoznavno-znanstvenih interesov in so obenem z njimi povezani v celoti človeka.

Svojskost, čistost interesov po lepoti ni utemeljena v Kantovski "čisti kontemplaciji" in prazni formi, niti v Kantovi absolutni ločitvi lepote od vseh interesov, smotrov in vsebin, ampak v tem, da imajo interesi za lepoto svojo bogato lastno, antropološko in psihološko vsebino, svoje lastne smotre in svoje lastne načine delovanja - in da se te lepote vsebine, smotri in delovanja ostro razlikujejo od interesov drugih vrst. Obrtnik, ki je izdeloval oblačilo, hišo ali vozilo, je že povsem jasno vedel za različne interese,

3 Dr. Alma Sodnik, Zgodovinski razvoj estetskih problemov, Ljubljana, str. 130

smotre in delovanja: v kateri plasti njegovega produkta se uresničuje njegov (ali kupčev) interes po lepem in s kakšnim posebnim delovanjem bo uresničil na produktu lepoto; v kateri plasti produkta in dela uresničuje telesno-materialni interes (npr. s čem hrani produkt toploto) in v kateri plasti (plasteh) je trgovsko-prometni interes tega istega produkta (in s katerimi posebnimi dejanji se uresničuje biološko-materialni in s katerimi prometni interes). Prav tako je bilo v tej množični in desettisočletni materialni proizvodnji jasno, kar sta slutila že Sokrat in Platon: da Hefajst (obrnik) ustvarja lepoto prvenstveno s tem, da daje svojim produktom dovršeno obliko, obenem pa je bilo obrtnikom, Platonu in Sokratu jasno, da te lepe oblike ne more biti brez materiala (materije), se pravi, da je lepota tudi enotnost med obliko, mero in materialom.

Višja, metafizična, nadnaravna in izjemna človeška naklonjenost (ljubezen) do nadnaravne lepote očitno ni utemeljena z ločitvijo od interesov, smotrov, dejanj in materije, ampak je utemeljena v izrazito človeških nadnaravnih interesih, smotrih in dejanjih, ki s konkretnimi nadnaravnimi oblikami (zamišljanje, fantazija, delo) predelujejo naravo (materijo).

4. NAJVIŠJA (KOZMIČNA IN ČLOVEŠKA) LEPOTA

Velike razlike med človeškimi lepotami - najvišje, visoke in nižje lepote; resnične in lažne lepote - so utemeljene v večplastnosti in spremenljivosti vseh človeških in kozmičnih pojavov in v njihovih odnosih. Preden podrobneje osvetlim to spremenljivo in večplastno lepотно-grdotno področje v sodobnem človeštvu, moramo zaradi iskanja objektivnih meril za višje in nižje, resnične in lažne lepote najprej kratko razmisliti; ali obstaja kakšna najvišja lepota, ki bi bila lahko objektivno merilo za nižje lepote in grdote in za lepотно-grdotne spremembe.

Pri tem je treba razlikovati največjo in najvišjo lepoto v človeštvu in za človeštvo in tudi razlikovati največjo in najvišjo lepoto (človeka in kozmosa).

Največja (najširša) lepota kozmosa (neskončnosti) ni težko dojemljiva, saj je preprosto vsota vseh lepot sveta, narave in človeka: podobno je tudi največja lepota človeštva (človeka) vsota vseh človeških lepot.

Z dovolj gotovosti postavimo lahko tudi hipotezo o najvišji Lepoti (summum pulchrum) svetovne brezkončnosti. Ne moremo pa je - ker je naše izkustveno znanje o brezkončnosti omejeno - sistematsko dokazovati kot največjo in najvišjo lepoto v človeštvu, saj o človeštvu izkustveno vemo veliko več kot o neskončnem svetu. Iz vrhunskih pojavov lepote v človeškem svetu in v znanem delčku neskončnosti gradimo hipotezo o najvišji Lepoti na racionalen-znanstven način. Ta najvišja lepota je del največje lepote sveta in zajema njene najvišje vrhunce.

Najvišja lepota sveta - lahko hipotetično sklepamo - je tudi najvišja lepota za človeštvo. Čeprav o njej vemo zelo malo, je povsem v skladu z našo izkustveno naravo, da to lepoto iščemo in k njej stremimo. Najvišja lepota sveta lahko zajema tudi lepotne vrhunce človeka (saj je on del sveta), obenem pa je ta kozmična lepota človeku kot bitju največjih (znanih) razvojnih nesorazmerij (potreb) nujna, ker je najvišji del tretje ontološke lepote: lepotni vrhunci zapolnjujejo bitna nesorazmerja drugih bitij; pravi človek pa od vseh (znanih) bitij najbolj potrebuje lepoto in najbolj hrepeni po njej - in zato seveda tudi po najvišji Lepoti kozmosa (brezkončnosti).

Veliko več, kot o najvišji lepoti za človeka, vemo o najvišji lepoti v človeku (v človeštvu).

Če dosledno sledimo dosedanjim definicijam lepote, so najvišja lepota v človeku (v človeštvu) njegovi razvojni vrhunci, najvišje uresničitve človeškega. Zaradi velikega razvojnega nihanja človeštva in posameznika (ki je dokazana izkustvena zakonitost), nikakor ne moremo trditi, da se v vsaki kasnejši zgodovinski dobi človeštva vzdignejo višji razvojni vrhunci kot v prejšnji dobi. Lahko pa ugotovimo razvojne vrhunce človeškega bistva v določeni epohi, v določeni družbeni skupini in osebi.

Čeprav imajo vrhunci človeškega bistva različne konkretne vsebine, pripadajo vsi eni sami človeški dejavnosti: generični in humanistični morali, moralnim dejanjem.

Moralna dejanja so zato najvišja lepota človeka in človeštva (in to velja enako za 20. stoletje, kot tudi za prejšnja stoletja).

Ker sem doslej povzdignil umetnine na izrazite lepote višine, je nujno razjasniti, zakaj niso že same umetnine (umetnost) in samo umetnine najvišja lepota v človeštvu.

Vsa generična in humanistična moralna dejanja (nikakor pa ne protičloveške morale) so obenem tudi najvišje sinteze človeške lepote, ker se samo v moralnih dejanjih razvijejo do vrhunca in najbolj celovito največje vrednote človeka: človeška osebnost in človeška skupnost in njuna nerazdvojna skupna, komplementarna rast.

Moralna dejanja pa so možna na vseh človeških področjih (gospodarstvo, politika, socialni in nacionalni odnosi, umetnost, vzgoja itd.), zato je najvišja lepota v človeštvu možna na vseh njegovih izrazitih področjih in ne samo v umetnosti. Ker pa je vsaka resnična umetnina obenem izrazito moralno dejanje, tudi umetnine spadajo v najvišjo lepoto človeštva (kar niti od daleč ne zagotavlja, da vsa dejanja umetnika kot večplastne osebe spadajo v to lepoto).

5. ODNOSI MED VIŠJIMI IN NIŽJIMI ČLOVEŠKIMI LEPOTAMI, MED ČLOVEŠKO LEPOTO IN GRDIM

Tudi odnosi višjih in nižjih lepote, lepote in grdega so objektivno utemeljeni v konkretni celoti človeštva, v njeni nihajoči razvojnosti, in v konkretnih celotah posamičnih človeških bitij in njihovih skupin (v dejanskih in optimalnih celotah).

Največja celovita lepota človeštva so vse različne in tudi nasprotno človeške lepote, ki so v komplementarnem odnosu in zato tvorijo gibljivo celoto različnega. Ne spadajo pa v to celovito lepoto človeštva tiste delne lepote, ki so z njo v uničujočem protislovnem odnosu.

Delne lepote, ki tvorijo celovito lepoto človeštva, imajo vse objektivne korenine - kot sem že dokazal v prejšnjih delih - v plasteh in razvojno-gibalnih nasprotjih človeka in (verjetne) kozmične neskončnosti, in zato ne morejo priti med seboj v uničujoče protislovne konflikte. Tak nepomirljiv odpad od človeške lepote predstavljajo samo delne lepote, povezane s tistimi odtujitvami, ki rušijo konkretno celoto človeštva, posamičnega človeškega bitja ali skupine.

Človeške grdote so vsi pojavi odtujevanja (kateregakoli bistvenega dela v katerikoli plasti človeštva, posameznika ali skupine), ki težijo k uničevanju konkretne celote ali pomenijo izrazito trohnenje realnih možnosti človeštva, posameznika ali skupine - ne glede na to, ali so ti pojavi okrašeni s kakšno površinsko delno lepoto ali niso (surovo, očitno grdo, za razliko od okrašenega navidezno lepega grdega). To pa dokazuje, da

imajo tako kot lepote tudi grdote svoj objektivni temelj in objektivno merilo v konkretni (optimalni in dejanski) celoti človeštva, posameznika in skupine.

V tem je tudi objektivno merilo večjih in manjših grdot: ali rušijo večje ali manjše dele človeške konkretne celote, ali zadajajo tej konkretni celoti bolj ali manj globoke udarce. Čeprav je vrhovno merilo in vrednota etike in kalistike enotno in objektivno - konkretna celota človeštva, konkretna celota posameznika in konkretna celota skupine - ni mogoče pomešati ali popolnoma identificirati moralno dobrega in zlega s človeško lepoto in grdim.

Dobra moralna dejanja so samo del človeške lepote in odsotnost teh dejanj (v situacijah, kjer so možna) ter namerna zla dejanja so samo del človeške celotne grdote. Moralno dobro in zlo se pojavljata samo/izključno v tistih segmentih človeške celote, v katerih so možna učinkovita in zavestna medčloveška bistvena dejanja. Človeška lepota in grdo pa se lahko obilno pojavljata tudi v tistih segmentih človeške celote, ki ne vsebujejo možnosti takih bistvenih dejanj. Zato se lepota lahko pojavi tudi kot telesna odlika, za katero posameznik ali skupina nimata nobene zasluge, ali kot lepota na nebitvenih področjih (moda, bonton, igre), ali pa ima objektivni razvoj neke skupine/posameznika zaradi srečnih okoliščin lep tok v kakšnih segmentih; veliko grdo pa so lahko razne človeške nesreče (bolezni, naravne katastrofe), za katere ni nihče kriv; ali pa grde posledice neizvzanih zlih dejanj drugih posameznikov/skupin.

Moralno dobro dejanje je vedno tudi moralno lepo dejanje. To je strogo v skladu z našimi dosedanjimi antropološkimi in ontološkimi definicijami lepega (kot razvojnih vrhuncem in kot izpolnjevalcev razvojnih nesorazmerij). Vsako že zadostno (če tudi ni optimalno) moralno dejanje je določen vrh v vrsti človeških dejanj: in vrh v odnosu do specialističnih in vrh v odnosu do zlih dejanj; poleg tega vsako moralno dejanje izpolnjuje razvojno potrebo človeških bitij. Toda večina moralnih dejanj so lepa samo strogo v teh smereh, nimajo pa tistega lepega ritma in harmonije, nimajo tiste lepe forme, ki je pogosta v umetnosti (npr. skladnost pevskega zbora, orkestra, baleta, drame): zato bi pri večini moralnih dejanj zgrešili, če bi njihovo lepoto merili s formami umetnosti.

Od vseh drugih bitij pa se človek bistveno razlikuje tudi v tem, da lahko v mnogih svojih bistvenih situacijah sam odloča, ali bo proizvajal lepoto ali grdo. S tem se radikalno loči od najbolj razvitih živali in od vseh drugih znanih naravnih bitij, ki se jim lepota in grdo dogajata objektivno, skoraj izključno po naravni, nujno poti. Po tej poti se živalim in drugim bitjem lepota in grdo dogajata skoraj vedno na enak način, v istih oblikah in intenzitetah.

Oblike in intenzitete človeške lepote in grdega načelno nimajo meja, možna nihanja človeka med lepoto in grdim pa so (v primerjavi z vsemi znanimi bitji) ogromna. Vse to ima vzročno korenino v brezmejnih možnostih človeškega zamišljanja in v ogromni, nikdar dokončani paleti človeških želja ter v kombiniranem zavestno-spontanem porajanju fantazijskih podob, zamisli in želja.

V skoraj vsaki situaciji in zavestnem odnosu posameznika do nje se poraja večina fantazijskih podob, želja in zamisli spontano. Skoraj vedno se istočasno in vzporedno spontano porajajo take podobe, želje in zamisli, ki so lahko izhodišče proizvajanja grdega, in take, ki so lahko izhodišče proizvajanja lepega. Ko gre za zavestno, zamišljajsko odločanje, ima proizvajanje lepega enake nestabilne možnosti, kot jih ima proizvajanje grdega. Možnosti človeškega zavestnega lepega in grdega niso "nestabilne" zato, ker bi bile majhne in napol mrtve, ampak zato, ker so oboje zelo živahne in ogromne, še bolj pa zato, ker v nobeni človeški duševnosti ni nikakršnega stabilnega

izvora, ki bi porajal samo željo (in ki bi premočno zatiral nasprotno želje) po lepem ali samo po grdem, ampak se obe želji (obe vrsti želja) pojavita pogosto spontano in vzporedno, istočasno v istem polju zavesti.

Zato je ustvarjalna proizvodnja grdega ali lepega odvisna najbolj od avtonomne odločitve posameznika.

Ker je človek edino v kozmosu znano bitje velikega nihanja med lepim in grdim, je edino znano bitje, ki mu je lepota veliko življenjsko vprašanje in skrb. Ker se zaveda stalne možnosti grdega, negotovosti lastne (možne) lepote, ker se zaveda, da mu stalna lepota lahko vsak trenutek pobegne iz rok - hrepeni po lepoti bolj kot vsako drugo bitje.

6. NAJVIŠJE POSEBNE ČLOVEŠKE LEPOTE IN ČLOVEŠKA CELOTA

Največjo celovito lepoto človeštva in največje celovite lepote posameznikov in skupin je kaj lahko določiti, veliko težje pa je izluščiti največje posebne lepote.

Skoraj na dlani je že izpostavljena definicija, da najvišje celovite lepote tvorijo vse različne delne, posebne lepote človeštva, posameznika ali skupino, ki so med seboj v komplementarnem odnosu. Ta odnos lepote temelji na širšem komplementarnem odnosu vseh tistih bitnosti (delov, strani, dimenzij, ožjih kvalit, razvojnih momentov), ki tvorijo bivanjsko celoto človeštva, posameznika in skupine in ki so obenem podlage lepote vrhov in izpolnjevanj.

Teže pa je odgovoriti, katere delne, posebne lepote so v človeštvu ali posamezniku in skupini najvišje in kakšna so objektivna merila za te najvišje delne, posebne lepote. Ta vprašanja in odgovori niso samo teoretsko-doktrinarni, ampak imajo tudi praktičen pomen, ko si posameznik želi odgovoriti, kako naj najlepše izpolni svoje lastno življenje, in skupina ter človeštvo, kako naj usklajuje odnos med posameznimi svojimi plastmi in deli tudi z vidika največje možne lepote izpolnitve skupine/človeštva.

V Kantovem odgovoru na to vprašanje je zazijal nepremostljiv prepad me lepoto umetnosti in moralno-dobrim (mišljenjem), češ da so "virtuozi okusa praviloma prevzetni, trmasti in sužnji uničujočih strasti".⁴

Ne bi se postavil v vlogo advokata umetnikov pred to pretirano moralistično obsodbo (ta morda vsebuje delce resnice glede privatnega življenja nekaterih umetnikov), moram pokazati, da je v tem Kantovem govorenju (morda proti lastni Kantovi volji) implicirano vprašanje-hipoteza: ali so same umetnine in njihova lepota proizvod nekih mračnih, nemoralnih, uničujočih strasti in ali so te nemoralne strasti prešle v notranjo vsebino umetnine? Če bi bilo tako, bi umetnost in moralo ločil globok prepad, posameznik pa bi se znašel pred mučnim in nerešljivim protislovjem, ko bi stremel k moralnemu dobru in k lepoti umetnine/umetnosti. Na srečo pa ni tako, ker sta morala in umetnost v človeški celoti v drugačnem odnosu, ki ga razreši prav obravnava najvišjih posebnih (delnih) lepote.

Najvišje posebne lepote je mogoče določiti na osnovi objektivnih antropoloških meril in na osnovi zgodovinskega izkustva. Vsem najvišjim posebnim lepotam je skupno, da igrajo enako visoko in bistveno vlogo v produkciji konkretne človeške celovitosti. Različne in komplementarne pa so med seboj v tem, da to skupno visoko funkcijo uresničujejo na različne načine. Najvišje posebne lepote so: izrazita (generična in

4 Kritik der Urtheilskraft, 42

humanistična) moralna dejanja, zlasti izrazita vsebinska humana dejanja vzgoje, religije, znanosti, filozofije in politike ter izrazite umetnine.

Vsem tem najvišjim posebnim lepotam so skupne naslednje funkcije v človeških celotah in naslednje vsebine, ki jih zahteva ta funkcija:

- Vse najvišje posebne lepote spodbujajo in/ali uresničujejo povezovanje človeških delnih lepote in človeških delov v kvalitetnejše celote. To povezovanje in spodbujanje človeških delnosti pa je še posebno pomembno v človeški izjemni večplastni in nihajoči celoti, v kateri so lahko bistvene plasti med seboj ostro ločene ali v spopadu, ali pa določene plasti ogromno zaostajajo; vse to zavira kvalitetno oblikovanje konkretnih človeških celot.

- Da bi najvišje posebne lepote lahko spodbujale in/ali uresničevale sintezo človeških delnosti v kvalitetne konkretne celote, morajo vsebovati vsaj naslednje: duhovno povezovanje duševnih moči v smeri graditve konkretne človeške celovitosti; najvišja kvalitetna in konkretna duhovna transcendenca nižjih človeških plasti, ki s stališča optimalne konkretne celote vsaj duhovno-vrednostno diferencira vsebino nižjih plasti in tako pripravlja ali uresničuje praktično graditev kvalitetnejše človeške celote.

Drugje bom s podrobnejšo razčlenitvijo velikih umetnin in njihovih likov - od Prometeja in Odiseja do Švejka in Charla - pokazal, kako so te posebne najvišje lepote v 3000 letni zgodovini Evrope dale močne prispevke duhovno vrednostnemu diferenciranju svoje epohe.

Različne posebne najvišje lepote - izrazita moralna dejanja, izrazita humana dejanja vzgoje, religije, izrazite umetnine - imajo, kot rečeno, različno vlogo v skupni produkciji kvalitetnejše človeške celote. Ker tu ni dovolj prostora za podrobnejšo raziskavo teh različnih vlog, bom omenil samo en presek, ob katerem se različnost teh vlog tudi jasno izoblikuje.

Ta vidik je praktična graditev kvalitetnejše človeške celote. V tej praktični graditvi imajo precej različno vlogo lepote moralnih dejanj ali političnih dejanj ali umetnin in druge najvišje posebne lepote; očitno morajo plemenita in lepa moralna ali politična dejanja vsebovati duhovno povezovanje duševnih moči in morajo obenem praktično spreminjati in oblikovati družbene odnose (če ne, niso moralna in politična dejanja); glede umetnine pa je prav nasprotno v zavesti naprednih ljudi že stoletja jasna predstava, da njena naloga nikakor ni konkretno praktično oblikovanje konkretnih družbenih situacij, ampak samo močno izražanje živega duha in zato je umetnini/umetnosti med naprednimi ljudmi še posebej priznana posebna umetniška svoboda (npr. da umetnost nima naloge sodelovati v politični akciji in da v graditvi umetnine ni treba strogo upoštevati izkustvenih zgodovinskih in znanstvenih dejstev, kar pa morajo upoštevati moralna, politična, znanstvena in vzgojna dejanja, če hočejo biti vrhunska, posebna lepota).

Že s tem priznanjem lahko transcendiramo kantovsko ločitev morale in umetnosti, v kateri se je delec resnice spremenil v predimenzionirano neresnico. Gre za to, da so res najvišje posebne lepote različne, toda med seboj niso nikoli - npr. morala in umetnost - v odnosu izključevanja in uničevanja, ampak komplementarnosti. Niti lepota umetnine niti lepota političnega ali religioznega dejanja ne more izključevati moralne lepote, vendar ima umetnina/umetnost do morale delno drugačen odnos kot politika in vzgoja.

V produkciji umetnine je vsebovana vedno določena elementarna profesionalna morala, brez katere umetnina ne more biti proizvod živega duha. Če nekdo porabi videz umetniške oblike, da bi namerno skozi njo debelo lagal, nepravilno oblatil osebne ali

politične nasprotnike ali opravił poceni agitacijo za kakšen politični monopol, je vsakemu objektivnemu opazovalcu očitno, da v tej razcefrani navidezni umetniški embalaži ni visokega, živega duha, da to ni umetnina, da je njen "duh" zelo tenek. Vsaka posebna najvišja lepota - tudi umetnina - vsebuje torej tudi del obče morale.

Precej poudarjena specifičnost umetnine/umetnosti pa je (zaradi njene največje odvezanosti od praktičnega delovanja) možnost precejšnje razlike med profesionalno moralo (ki je vedno sestavina umetnine) in privatno ali politično moralo istega umetnika: taka razlika ni mogoča pri nobeni drugi posebni najvišji lepoti (morala, vzgoja, religija, politika).

Res je nekaj umetnikov (tu je delna Kantova resnica) imelo precej šepavo privatno moralo (pri čemer niti najmanj ne grajam njihovega zabavnega nespoštovanja do hinavskega bontona filistrov, ampak to, da se nekateri niso npr. zanimali za svoje dejanske humane obveznosti do najbližjih). Kljub takim privatnim pomanjkljivostim pa so lahko ustvarjali visoke umetnine (v teh je bila vedno profesionalna umetniška morala), ker te nimajo nobene striktno zveze z drugimi praktičnimi dejavnostmi. Tak velik razkorak pa ni možen v nobeni drugi produkciji najvišjih posebnih lepot: lepa moralna, vzgojna ali politična produkcija ni možna, če bi si njeni nosilci rezervirali ne samo pravico na kakšne padce, lastne vsem ljudem, ampak pravico na velika in stalna področja amoralnosti.

7. RESNIČNE, NAVIDEZNE IN LAŽNE LEPOTE

Če ne bi bilo navideznih in lažnih lepot, sploh ne bi bilo treba resničnim lepotam pritikalı tega pridevnika (resnične).

Problema navideznih in lažnih lepot pa ne moremo odriniti preprosto tako, da bi jih izenačili z grdotami nasploh. Navidezne in lažne lepote so posebna vrsta grdega, ki se močno razlikuje od brutalnih, grobih, očividnih grdot.

Lažne in navidezne lepote niso obrozen ali izkonstruiran problem, ker so imele pomembno družbeno vlogo v tisočletni zgodovini. Njihova penasta, sluzasta plast pa je posebno narasla v 20. stoletju, saj so navidezne in lažne lepote glavne sestavine/značilnosti moralizma in potrošništva - dveh glavnih vzvodov manipuliranja z množicami v tem stoletju (in verjetno še v prihodnjem). Prav zaradi dejanskega obstoja, velikega obsega in dejanske družbene vloge navideznih in lažnih lepot je utemeljeno v tej zvezi in nasprotju porabljati tudi izraz "resnične" lepote.

Možnost navideznih in lažnih lepot je ontološko in antropološko utemeljena v večplastnosti vseh znanih kozmičnih in človeških pojavov. Bolj so kakšne vrste bitij večplastne - večja je načelna možnost pojava navideznih in lažnih lepot. Ta možnost je največja pri človeku, ki je najbolj večplastno (znano) bitje.

Niti en človeški in svetovni pojav ni v vsem svojem razvoju in v vseh svojih plasteh samo nosilec najvišjih lepot ali samo najnižjih grdot. V enem in istem pojavu so lahko istočasno plasti, ki objektivno pripadajo: ene najvišjim lepotam, druge nižjim lepotam in tretje grdemu; v toku razvoja pojava se lahko lepotno-grdotna določila njegovih plasti spremenene tako, da lepo postane grdo in obrnjeno.

Te zakonitosti objektivne lepotne dinamike veljajo posebno intenzivno tudi za človeštvo in za njegove dele (posameznike in skupine). Lepotno-grdotne spremembe so posebno hitre in velike v človeštvu zaradi njegovega silovitega razvojnega nihanja,

utemeljenega v večplastnosti in zapleteni notranji nasprotnosti človeštva, ki izvirata iz človeškega ustvarjalnega bistva.

Mehanizem navidezne/lažne lepote je protislovni odnos dveh ali več plasti istega pojava (bitja). Lepi (lepotni) lažni videz tvori neka nujna delna pojavna plast (plasti, deli) ki je res lepa, ki nujno pripada celovitemu pojavu in ki je pogosto povezana z vrednim in lepim celovitim bistvom tega pojava, pa zato sugerira, da je prav za njo to celovito, vredno in lepo bistvo, čeprav je namesto njega v tem pojavu grdo. Lažne lepote v človeštvu in naravi nastajajo tako, da kakšna nižja in ožja plast pojava vsebuje resnično, objektivno lepoto, ki je pogosto znak drugih lepot, v določenem pojavu pa te ožje-nižje lepote prikrivajo bistveno grdo istega pojava in tako "lažejo" (dajejo napačne signale) drugim bitjem.

Take navidezne lepote se lahko pojavijo na vseh kozmičnih in človeških področjih: lepa lupina na gnilem sadežu lahko zapelje žival in človeka; vtis, da je za lepo obleko, za lepo hišo in lepim avtomobilom tudi moralna lepota, poštenje in dobrota; videz, da je za lepim govorenjem dobra namera in dobro dejanje, čeprav lepe besede prikrivajo moralno grdoto: vtis, da neki ceremonial oznanja trdno in pošteno stremljenje, čeprav je v resnici prav obrnjeno; zunanja vrhunska bontonska vljudnost in smehljanje lahko skrivata podlo prekanjenost; ko je Jezus govoril o pobeljenih grobovih, o zunaj očiščenih loncih, o demonstrativnem dajanju miloščine s strani farizejev, je govoril ne samo o navidezni, ampak celo o lažni lepoti. Deblo, ki ima povsem zdrav in krepak videz, je lahko znotraj povsem trhlo; človeška zgradba, ki ima sijajno zunanost, je lahko tik pred padom, ker ima prešibke stebre, šibke notranje vezi in temelje; zelo lepo oblikovani čevlji imajo v sebi lahko lepenko, da ne govorim dalje o vseh drugih lažnih lepotah, začevši od lepega moralnega videza farizejev, ki ga razkrinkuje Kristus, prek Potemkinovih kulisnih "vasi" do današnjih dni.

Navidezne lepote so širši pojem kot lažne lepote: lažne lepote so samo del navideznih lepot. V naravi se pojavljajo samo navidezne in ne lažne lepote, ker se neresnične "lepote" v naravi pojavljajo po naravnem samotoku (lahko tudi nagonsko) in niso rezultat zavestnega smotrnega delovanja s ciljem, da se povzroči prav navidezna lepota. Navidezne lepote se pojavljajo v naravi na dovolj uniformen način, v približno isti verjetnostni količini: v določeni dobi jeseni bo med istovrstnimi sadeži, ki imajo vsi lep zunanji videz, približno isti procent gnilih.

Človek je edino znano bitje, ki je lahko "osrečeno" z velikim in dinamičnim kupom navideznih in lažnih lepot. Lažne lepote zmore proizvajati samo človek, ker jih lahko zgradi samo zamišljajsko smotrno delovanje in nobena druga znana aktivnost. Del navideznih lepot v človeškem svetu (in naravnih navideznih lepot za človeka) nastane lahko po primarni naravni poti (npr. zdrav videz bolane domače živali). Veliko večji in veliko raznovrstnejši kup navideznih in lažnih lepot v človeškem svetu pa nastaja prav na vseh tipičnih področjih človeške proizvodnje in človeške družbe.

Mnoge neresnične človeške lepote so istočasno navidezne in lažne: lažne s strani tistih, ki so jih namerno kot lažne proizvedli, navidezne pa so te lažne lepote za njihove naivne recipiente.

Poseben način proizvodnje dela navideznih lepot je značilen samo za človeka. Proizvodnja dela navideznih človeških lepot nastane, ko podzavestna in prizavestna projekcija iz istovrstnih potreb (ne samo seksualnih, tudi drugih) in preko nekih delnih, nižjih lepot nekega bitja projicira v isto bitje neobstoječe višje lepote (v človeka, ki

poseduje številne lepe materialne predmete mnogi projicirajo duševno in moralno lepoto).

Lažna lepota je vedno večje grdo od samega tistega brutalnega grdega, ki se v njej skriva, saj je lažna lepota vedno sinteza obojega: in tega brutalnega grdega in njegovega lažnega videza; lažni videz je še dodano grdo k brutalnemu grdemu, gre torej za dvoje združeno grdo v eni lažni lepoti.

Lažni videz lepote je lahko v samem sebi resnično lep, ne more pa lepota nikoli kot lažni videz obstajati brez grdega v ozadju (primer: dejansko lep plakat in lepa reklama na televiziji sta skrivala slab proizvod in sta bila zato lažna lepota; če pa se proizvod bistveno izboljša, postaneta ista reklama in plakat resnični lepoti).

Lepotni vzleti nastanejo, ko se v istem bitju kopičijo in komplementirajo resnične lepote.

Lepotni zlomi nastanejo, ko se zruši ali zgine brutalno grdo, ki je bilo v ozadju neresničnega videza lepota; ta videz se zruši v prah skupaj s "svojim" brutalnim grdotim.

Lepotni vzleti in zlomi so možni na vseh področjih človeka in sveta. Toda ti vzleti in zlomi ne dobijo nikjer tako gigantskih razsežnosti, kot pri človeku zaradi njegovega ustvarjalnega, večplastnega in nihajočega bistva (spomnimo se samo, kako so se v 20. stoletju zrušila v prah vsa najlepše uniformirana cesarstva, "lepi" totalitarizmi in "lepi" militarizmi).

8. RESNIČNE, LAŽNE IN NAVIDEZNE LEPOTE, LEPOTNI VZLETI IN ZLOMI V ČLOVEŠTVU 20. STOLETJA

Te teme so se zlasti zaostriale v 20. stoletju in se jih zato estetika, ki želi biti vsebinsko nova in moderna, ne sme izogniti, saj se je položaj umetnosti in lepote - čeprav je nujno bistvo ostalo enako - močno preoblikoval zaradi novih družbenih pojavov v tem 20. stoletju, kot so: prevlada urbano-industrijske in postindustrijske družbe z izredno močnimi sestavinami porabništva, moralizma, propagande, postvarelosti, hitrega spreminjanja in zapletanja družbenih odnosov, hiter razvoj tehnike, moderni totalitarizmi, gigantska sredstva za obveščanje. Položaj umetnosti in lepote, se je zaradi teh novih družbenih valovanj tako zamajal in zaostрил, da je vrsta strokovnjakov menila, da bi lepoto lahko kar vrgli iz umetnosti, ali pa da bi estetika morala obravnavati tisto, kar imenujejo "estetičnost visoko razvite industrijske in postindustrijske družbe" z njenimi čutno mikavnimi proizvodi, oblikami in procesi, ne pa samo umetnost.

Dosedanja razčlenjevanja lepote so zadostno izhodišče za gotovo in objektivno oceno **lepотно-grdih pojavov v človeštvu 20. stoletja**. Zaradi ogromnih količin in mnogih vrst teh pojavov v našem stoletju ta ocena ne bo izčrpna, ampak nakazana le v nekaj obrisih.

Zadržal se bom na kratko samo pri vidikih:

- najvišja lepota človeštva v 20. stoletju,
- lepota (dejansko potrebnih) gospodarskih proizvodov,
- navidezna lepota proizvodov potrošniške (postvarele) oblike družbe,
- navidezna in lažna lepota moralizma,
- navidezna in lažna lepota totalitarizma,
- sodobna družba in lepota umetnosti,
- resnične, navidezne in lažne lepote ter lepотно zlomi in vzleti v 20. stoletju.

Najvišja lepota tega stoletja so (kot v vsej zgodovini človeštva) milijoni anonimnih moralnih dejanj dejavnih, hrabrih in požrtvovalnih, večinoma anonimnih posameznikov - mnogih skromnih žena in mož, mnogih borcev za svobodo in pravičnost, - ki so pogosto s skrajnimi naporji in tveganji ustvarjali realno človeško dobro za druge in za sebe. Ta osebna dejanja so bila tudi v temelju tistih izjemno lepih človeških akcij velikih človeških skupin, ki so se v tem stoletju v najtežjih pogojih uspešno vojevale za osvoboditev narodov pred tiranijo, za socialno pravičnost, za druge človeške pravice in za mir.

Lepota vseh teh bojev je toliko bolj vzvišena, ker so bili totalitaristični režimi in odtujene moči v tem stoletju veliko bolj strahovito koncentrirani kot kdaj prej: toliko smejejša je morala biti pokončna drža vseh, ki so se jim uprli.

Če je bila vrhunska človeška lepota teh osebnih in skupinskih dejanj tako vzvišeno gotova, kot so kristalne gore nad vsakdanjo dolino, pa se v nobenem stoletju ni kotalil po globusu tako zamešan vrtinec novih resničnih, novih navideznih, novih lažnih lepote in novih grdot, kot v 20. stoletju. Da bi se sodobni in prihodnji človek izmotal iz tega vrtinca in da ne bi v njem storil sladke smrti, je nujno precizno mišljenje o lepem in grdem.

Ta bleščavi in hitro vrteči se zmedeni lepотно-grdotni orkan se je v 20. stoletju kahal in mešal z navideznim prepletanjem vseh zgoraj omenjenih dejanskih lepote proizvodov in umetnin, dejanskih naravnih lepote ter navideznih in lažnih lepote potrošništva, moralizma in totalitarizma.

Ne samo neizobraženim, tudi nekaterim strokovnjakom se je zazdelo, da vse omenjene dejanske navidezne in lažne lepote tvorijo nekakšen novi in enotni "lepi človeški svet", da vsa človeška področja in vse pore človeštva prežema nekakšna nova in enotna vseobsežna lepota, da je zrasel nekakšen nov "estetizirajoči" svet, ki mu je lepota glavna vrednota.

Preciznejša razčlenitev pokaže pod lepo skupno skorjo globoke razpoke in razlike, pa tudi trohnenja ter nujnost jasne diferenciacije na videz enotne bleščavosti.

S silno rastjo in prefinjenostjo industrijske in postindustrijske proizvodnje se je v 20. stoletju nakopičilo veliko in zelo razvejeno področje posebne in resnične lepote materialnih proizvodov (ki je obstajala tudi prej, vendar ne v takem obsegu). Zgrešeno pa je bilo, ker so nekateri teoretiki menili, da se s tem stapljata lepota materialne proizvodnje in lepota umetnosti, da se lepota umetnosti vtaplja v morju lepih materialnih proizvodov. Ta zmešnjava je nastala, ker ni izhajala iz izrazite večplastnosti človeških potreb, interesov, duševnih moči in iz njihove zveze z različnimi vrstami lepote (pa tudi z razlikami med višjimi in nižjimi lepotami).

Po dosledni aplikaciji definicije, da so lepi pojavi, ki z doseženo dovršenostjo (v svoji vrsti) zadovoljujejo razvojna nesorazmerja določenih bitij, lahko objektivno ugotovimo, da so kvalitetni materialni proizvodi lepi, ker zadovoljujejo biološke potrebe ljudi - in to je tudi jasna meja, ki loči njihovo lepoto od lepote umetnin, ki je v vrhunski živosti duha. Povsem nemogoče je, da bi bil lep tisti materialni proizvod, ki bi samo z lepim izgledom vabil kupca in ki bi mu bil biološko škodljiv: tak proizvod bi imel izrazito navidezno in lažno lepoto.

Za lepoto materialnega proizvoda je torej prvi in bistveni pogoj njegova visokokvalitetna sposobnost zadovoljiti biološke potrebe človeka; šele na drugem mestu sta njegova lepa površina in oblika, ki pa zopet morata biti vsaj v relativnem skladu z najbolj važno odliko te lepote: da koristi biološki potrebi človeka.

Zato se doživetje te lepote vedno razlikuje od doživetja lepote umetnine. Doživetje lepote materialnega proizvoda je namreč vedno predvsem čutno ugodje, ki nastane že ob neposrednem čutnem stiku s to lepoto; zato prav ob tej lepoti doživimo najneposrednejši občutek harmonije med človekom in lepim predmetom - to pa je pogojeno prav z nezahtevnostjo, enoplastnostjo te lepote (torej prav nasprotno kot je menil Kant, da naj bi občutek lepote harmonije nastal samo ob popolnem neinteresu za predmet).

Doživetje umetnine pa ne more biti prav nikoli samo enoplastno čutno ugodje: če bi bilo samo to, ne bi dojeli prav nič od višje in bistvene duhovne vsebine umetnine (njen čustveni potencial, idejno-vrednostni potencial, domišljjski potencial).

Seveda sta lahko v istem materialnem predmetu združeni materialna in umetniška lepota, vendar nam precizne definicije obeh omogočajo jasno ločevanje. Neka zgradba je lahko lepa, ker omogoča vsestransko ugodno elementarno psihično in telesno življenje (mir, prijetna relaksacija in gibanje, svetloba, lep pogled, telesno zdravje) in ker se lepo čutno in elementarno psihično vključuje v naravo in gradbeno okolje. Toda vse to še ni zgoščena umetniška višja igra duha: ta pa je v zgradbi in na njej sami lahko prisotna kot umetniški relief, kot umetniška slika na zidu stavbe, kot umetniško oblikovan portal ali kot kipi, integrirani v samo sestavo zgradbe (npr. kariatide).

Lepota materialnih produktov kot takih je torej lahko (in pogosto je) resnična lepota, vendar je vedno nižja lepota od umetnin, ker je povezana z nižjimi človeškimi plastmi. Prav nejasne opredelitve nižjevrstne lepote materialno-bioloških produktov so eden od znakov sodobne nekulture in eden od vzrokov, da ti materialni proizvodi lahko postanejo glavni izvor sodobnih navideznih in lažnih lepot (kot sestavine potrošništva, moraliziranja, totalitarizma), pa tudi navidezno nadomestilo za umetniške lepote.

Sodobno potrošništvo in moraliziranje sta najvažnejši obliki- instrumenta žametnega vladanja raznih monopolov in njihovega žametnega manipuliranja z množicami v drugi polovici 20. stoletja, saj je sedaj nemogoče surovo vladati nad ogromno večino prebivalstva, koncentriranega v velikih mestih, ki je bolj izobraženo in informirano, kot so bile mase v vseh prejšnjih stoletjih in tisočletjih.

Prav potrošništvo in moraliziranje (zlasti prvo) vodi množice žejne čez vodo z navideznim bleskom navideznih in lažnih lepot materialnih proizvodov: ti dve vrsti "lepote" dobita ogromen obseg v drugi polovici 20. stoletja.

Daleč pretirana poraba čutno lepih materialnih proizvodov je množicam predvsem substitucija za višje vrednote, po katerih v globini svoje biti hrepeni vsak človek: če ima nekulturen človek kopico čutno lepih materialnih proizvodov, mu ti sugerirajo, da ima osebno veljavo, da je spoštovan v družbi, da je vpliven, da je družbeno siguren in močan že, če se vozi v svojem velikem avtomobilu, da je s temi proizvodi uspešno vključen v družbo.

Navidezno lepi so tisti čutno prijetni materialni proizvodi, ki sicer ustrezajo dejanskim biološko-materialnim in ekonomskim potrebam človeka, imajo pa zaradi pretiranega kopičenja samo vlogo substitucije višjih vrednot; torej igrajo samo varljive videze drugih vrednot, nimajo pa v svoji lastni vsebini grdega, skritega pod plaščem lepote. Navidezne lepote so torej zlasti na področju potrošništva osrednja in blažja oblika lažnih lepot in grdega.

En del (precej velik) lepih čutnih površin in oblik materialnih proizvodov v potrošniški družbi pa skriva v sebi direktno grdo (npr. zdravju škodljiva "zdravila" in "hrana" v lepi embalaži).

Drugi sodobni veletok navideznih in lažnih lepote je moraliziranje kot druga glavna oblika žametne manipulacije z množicami, ki preko ogromne mreže raznovrstnih medijev, raznih organizacij in vzgojnega sistema ustvarja vtis, da je vladajoči red "prelep", da v njem sijejo same lepote humanizma in kulture.

Tudi v sistemu moraliziranja obstaja razlika med navideznimi lepota in lažnimi lepota. Navidezne lepote so npr. tiste pozitivne informacije o družbi, ki so resnične, so pa tako selekcionirane in servirane, da ustvarjajo enostranski pozitivni videz, ali pa tisti nekvalitetni množični zabavni proizvodi, ki s svojim obsegom in vplivom drže množice na nizki duhovni ravni. Lažne lepote pa so tiste sestavine sistema moraliziranja, ki z zunanjo lepoto prikrivajo velike družbene grdote, npr. težke deformacije totalitarizma in njegove preteče nevarnosti za človeštvo.

Ogromni sistem svoje neposredne lepoto-propagandne promocije so razvili totalitarizmi 20. stoletja do nevidnega bleščečega videza. Ta pa je skrival za svojim zlikanim sijajem največje zavestne grdote. Za blestečo lepoto in harmonijo (identitete) vojaških parad, za strumnim maršem paravojskih formacij, za prelepo oblikovanimi orožji, za lepimi vojaškimi, strankarskimi in državnimi uniformami in odlikovanji, za blestečo dekoracijo in ceremonialom strankarskih kongresov, za najbolj estetsko obliko politične propagande - za vsem tem lažnim lepota zagrinjalom se je skrivalo največje grdo: osvajalne vojne, ki so pobile desetine milijonov ljudi, politično in policijsko nasilje, nezakonitost, moralno lomljenje ljudi, nevidena mučenja, koncentracijska taborišča.

Zlom totalitarizmov 20. stoletja je bil tudi največji in najtemeljitejši lepota zlom vseh časov: ko so se zrušili totalitarizmi, je povsem razpadel njihov razdelani sistem lažnih lepota; od njega ni ostalo v zgodovini prav nič, razen prah, pepel in ogaben okus.

Resničnih lepota morale, narave, umetnosti, vzgoje in potrebnih gospodarskih proizvodov ni nikakor mogoče mešati z navideznimi in lažnimi lepota, ki vse pripadajo grdemu.

Globoka in nepremostljiva prepadnost med tema dvema svetovoma pa v sodobnih netotalitarnih, gospodarsko razvitih in pluralističnih deželah nikakor ni usodno statična, ampak bi se zlahka s kulturnejšo (in povsem možno) politiko močno premaknila v korist resničnih lepota in tudi umetnostne kulture. Zaradi velike gospodarske moči teh dežel bi že nekaj večji procent nacionalnega dohodka v korist uveljavljanja višjih kulturnih lepota lahko sprožil velike pozitivne premike, ki bi se lahko začeli z demokratičnimi odločitvami v parlamentih in ki bi jih zlahka uresničevali, če bi kulturna volja postala del politične volje.

Morda pa je znaten premik k višjim kulturnim vrednotam že skrajno potrebna sestavina edino perspektivne spremembe stila sedanjega življenja, ki zaradi sodobnega potrošniškega uničevanja narave, surovin, človeških živcev in telesnega zdravja nosi v sebi možnost ne zelo oddaljenega uničenja človeštva.

Lahko pa navedemo razvito državo, ki že več desetletij posveča nacionalno pozornost umetnosti: Francija.